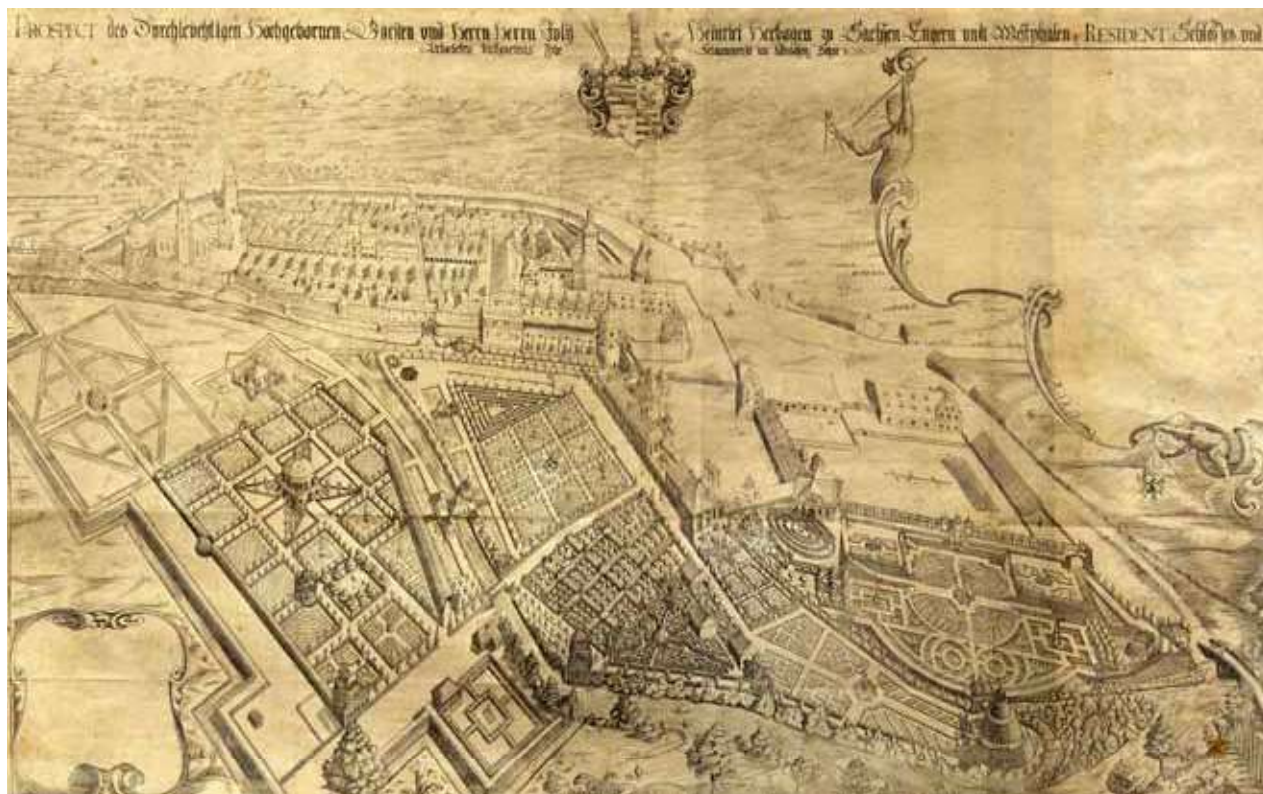

MICHAL VOKURKA

ZAHRADA SASKO-LAUENBURSKÝCH VÉVODŮ V OSTROVĚ VE SVĚTLE PÍSEMNÝCH PRAMENŮ

Obr. 1. Pohled na Ostrov, Zacharias Lesche, asi 1642. Universitätsbibliothek Salzburg, *Wasserkünste zu Schlackenwerth*, G 413 I.

Zámecké zahradě v Ostrově¹ již byla věnována badatelská pozornost. Za nejzásadnější výsledek těchto snah lze označit revitalizaci někdejší zahrady, avšak v intencích parkových úprav, a do jisté míry též dílčí pokusy o rekonstrukci některých prvků evokujících zahradní styly 17. a počátku 18. století. Projekt Ize z mnoha pohledů považovat za zdařilý. Jinou otázkou však je stav bádání a míra vyčerpání jednotlivých typů pramenů, především písemných, které dosud stály trochu v pozadí exkluzivního obrazového materiálu, který na sebe strhává pozornost tím spíše, že většinu soudobých odborných prací o ostrovském komplexu publikovali badatelé a badatelky zaměřené na dějiny umění a stavebně-historické průzkumy, pro jejichž výzkum nemá písemný pramen (vzhledem k dalším užívaným metodám) takovou váhu jako pro historika.² Cílem tohoto článku bude především upozornit na

konkrétní písemné prameny a naznačit možnosti dalšího bádání, neboť detailní analýza by značně přesáhla možný rozsah časopisecké studie. Studie se soustředí především na období sasko-lauenburských vévodů končící rokem 1689.

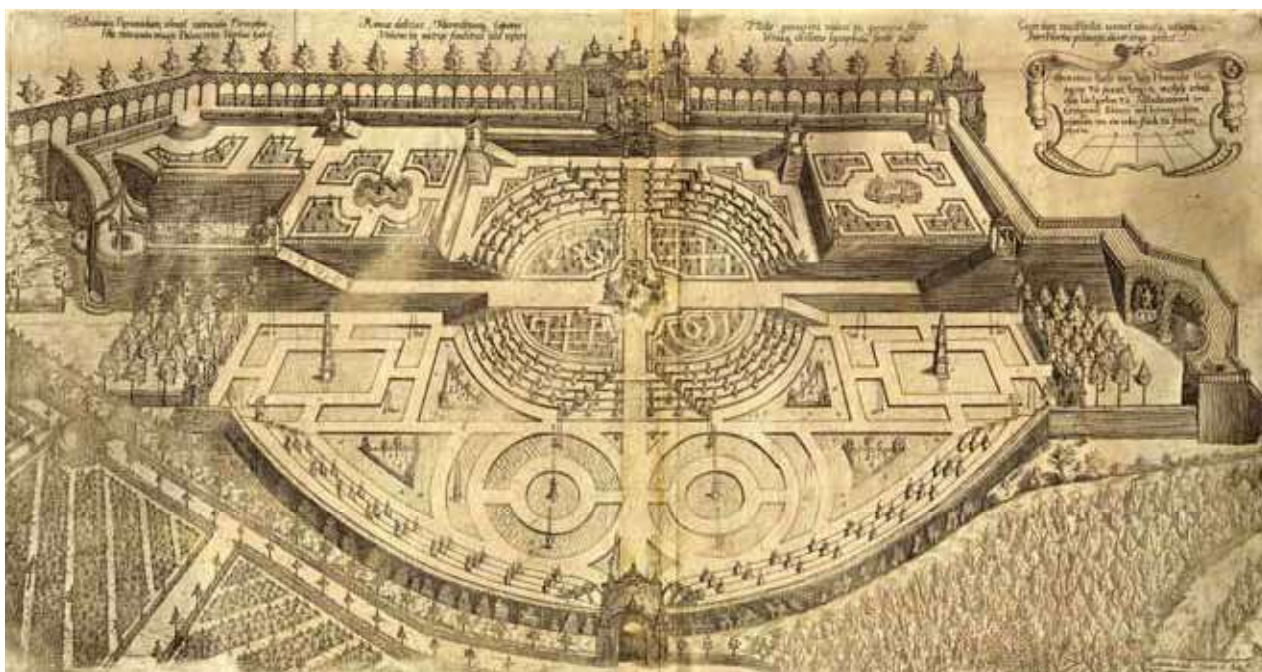
Pro stručnou rekapitulaci současného stavu výzkumu je potřeba na prvním místě zmínit práce Lubomíra Zemana, který se ostrovským komplexem dlouhodobě zabývá z pohledu památkového průzkumu.³ Tyto studie mají nezastupitelnou roli a podávají relativně komplexní popis areálu a nastínění jeho stavebního vývoje. Především v monografii o Ostrovu z roku

Universitätsbibliothek Salzburg, *Wasserkünste zu Schlackenwerth*, G 413 I; Generallandesarchiv Karlsruhe, sign. HfK-Hs, Nr. 252, „Vues En Perspective de la Residence et de tous les Compartimens du Jardin de Slackenwerth“.

³ Lubomír ZEMAN, *Zámecká zahrada v Ostrově jako osmý div světa. Ochrana historických prvků vodních systémů*, Zprávy památkové péče 76, č. 5, 2016, s. 459–467. TÝŽ, *Bludiště a labyrinty v ostrovské zámecké zahradě*, Ingredere hospes 5. Sborník Národního památkového ústavu územní odborné pracoviště v Kroměříži, Kroměříž 2012, s. 77–91; Lubomír ZEMAN – Jiří KLSÁK *Vodní režim v barokním Ostrově*, in: Svorník 7. Sborník příspěvků ze 7. konference stavebněhistorického průzkumu, Praha 2009, s. 87–98; Lubomír ZEMAN a kol., *Dějiny města Ostrova*, Ronov nad Doubravou 2001, zde s. 68–145.

¹ Město Ostrov bývá občas uváděno také jako Ostrov nad Ohří (podle jména železniční stanice). Německý název je Schlackenwerth, ale v pramenech lze nalézt různé varianty. V této studii je užit vždy jen název Ostrov, vyjma citací.

² Pochopitelně nelze opomenout archivní rešerše v rámci SHP. Z obrazových materiálů byla využita alba ze 40. let 17. století a z roku 1715.

Obr. 2. Terasy v jižní části, Zacharias Lesche, 1642. Universitätsbibliothek Salzburg, *Wasserkünste zu Schlackenwerth*, G 413 I.

2001 je publikován korpus vyobrazení, zejména alb z roku 1642/1647 a 1715. Avšak tento reprezentační obrazový materiál dovoluje nahlédnout do zahrady způsobem, který preferoval její majitel a zároveň objednavatel díla.⁴ Ukazuje se řada altánů, vodních parterů, fontán, soch, uměle modelovaný terén a mnoho dalších luxusních a/nebo technicky náročných prvků. Z obou alb je patrné, že se díváme do pečlivě projektovaných areálů stavěných podle nejnovějších trendů, za něž stavebník neváhal zaplatit značnou sumu.

Zahradou se zabývala i Zora Kulháňková, která provedla detailní popis na základě rytin z poloviny 17. století a poukázala na pravděpodobně italské inspirace. Bohužel částečně zanedbala historický kontext a vévodovy vazby na kulturní okruh severské renesance.⁵ Postavení Ostrova mezi zahradami německých knížat osvětlil Michael Wenger, avšak i on pracoval téměř výhradně s obrazovým materiálem.⁶ Nad otázkou stavitele a architekta se zamýšlela Sylva Dobalová, která s opatrností přičkla autorství Zachariáši Leschemu, pevnostnímu staviteli z Lipska a zhotoviteli většiny rytin z let 1642 a 1647.⁷

⁴ K problematice obrazu a skutečnosti naposledy Robert ŠIMŮNEK, *Obraz šlechtického panství 1500–1750*, Praha 2018, zde obecněji k problematice s. 23–25, ve vztahu k Ostrovu pak s. 273–278.

⁵ Zora KULHÁNKOVÁ, *The garden in Ostrov nad Ohří as an example of European garden design development*. *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes: An International Quarterly*, 32/3 2012, s. 214–239.

⁶ Michael WENGER, *Die Gärten der Herzöge von Sachsen-Lauenburg in Schlackenwerth. Gartenkunst von europäischem Format*, in: Annemarie Röder – Michael Wenger (red.): *Barockes Erbe: Markgräfin Sibylla Augusta von Baden-Baden und ihre böhmische Heimat*, Stuttgart 2010, s. 74–95.

⁷ Sylva DOBALOVÁ, *Zacharias Lesche, Salomon de Caus z Ostrova nad Ohří*, in: Lubomír Konečný – Lubomír Slaviček (vyd.), *Libellus amicorum. Beket Bukovinská*, Praha 2013, s. 288–297. Dalším autorem byl jistý Johannes Müller.

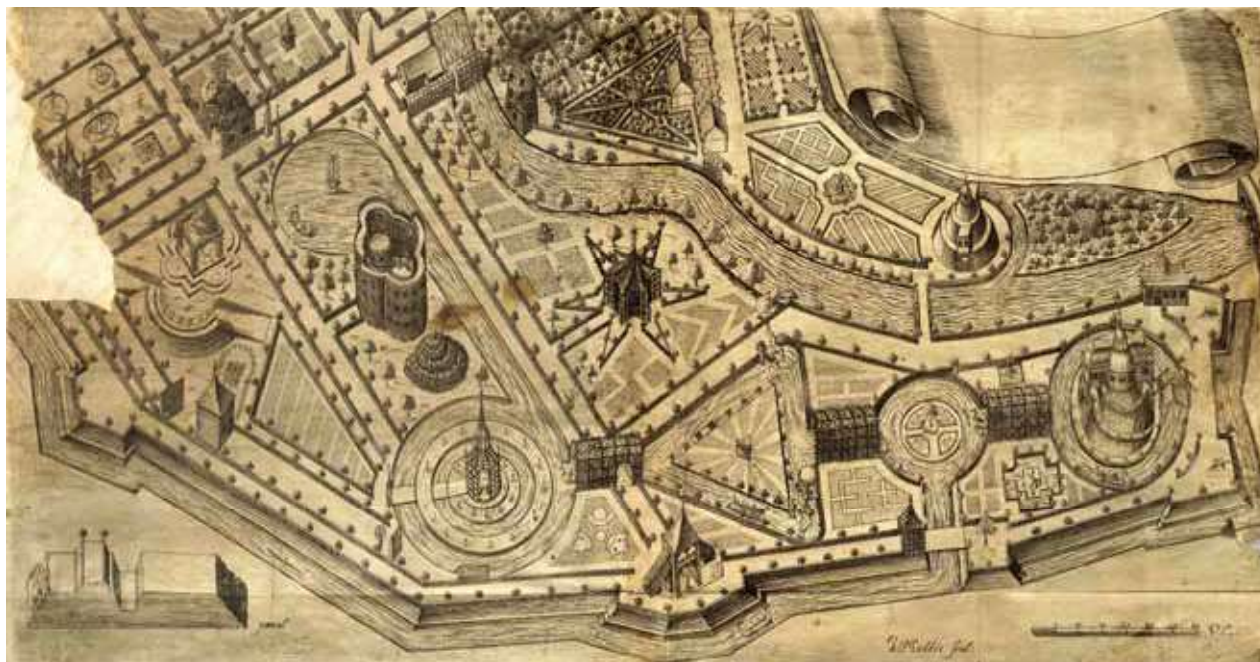
V případě alba z roku 1715 byl autorem vyobrazení Johann Michael Sockh, tedy syn markraběcího stavitele Johanna Sockha.⁸ Opomenout nelze ani regionální literaturu, pro niž je zahrada především významnou pamětihodností, případně se věnuje jejímu stavebnímu vývoji.⁹ Stejně tak je potřeba vzpomenout práci Hanse-Georga Kaacka, který se věnoval sasko-lauenburským vévodům a je autorem monografie o Sibylle Augustě.¹⁰

Z určitého pohledu, jenž je snad dnes přežití i v metodologicky poměrně konzervativním českém prostředí, by tímto mohlo být historické poznání o (ostrovské) zahradě úplné: je známo, jak zahrada vypadala, víme, kdo a pro koho ji postavil. Nabízí se však mnoho dalších způsobů, jak s prameny o zahradě pracovat. Proto bez nároku na úplnost předkládám tři druhy textových pramenů, jejichž potenciál pro studium o ostrovském zahradním areálu považuji za zásadní, avšak vedle bohatého a podbízivého obrazového materiálu za ne zcela doceněný a dosud používaný spíše ilustrativně. Nejprve zmíním vybrané prameny úřední povahy, mezi nimi výkup domů a pozemků na předměstí, instrukce zahradníkům, stejně jako

⁸ Ve dvorských soupisech uváděn jako *Baumeister Sockh* s peněžním platem 300 zl ročně. SOA Plzeň – pracoviště Klášter, Vrchní úřad Ostrov (dále jen VÚ Ostrov), Služební poměry, inv. č. 37, kart. 58, Verzeichnis, 1700.

⁹ Anton GNIRS, *Das ehemalige herzoglich sächsisch Lauenburgische und markgräfllich badische Amtsarchiv aus dem Schlosse zu Theusing in Böhmen*, Brno 1933, zde s. 139–140; Josef KÜHNLI, *Geschichte der Stadt Schlackenwerth*, Ostrov 1923, s. 126–129; Zdenka ČEPELÁKOVÁ – Michael WENGER, *Historische Denkmäler der Stadt Schlackenwerth/Ostrov gestern und heute*, in: Annemarie Röder – Michael Wenger (red.): *Barockes Erbe*, s. 110–124.

¹⁰ Hans-Georg KAACK, *Markgräfin Sibylla Augusta. Die große badische Fürstin der Barockzeit*, Konstanz 1983; TÝŽ, *Sachsen-Lauenburg und Böhmen. Die Welfen und das Herzogtum Lauenburg*, Ratzeburg 1989.

Obr. 3. Jihozápadní cíp zahrady, Johann Müller, asi 1647. Universitätsbibliothek Salzburg, *Wasserkünste zu Schlackenwerth*, G 413 I.

urbáře a inventáře. Dále to budou zmínky o zahradě od jejich návštěvníků a nakonec zmínky ve starších topografiích a pracích o zahradní architektuře, které upomínají na Ostrov jako na zahradu významnou přinejmenším ve středoevropském kontextu.

Než však přistoupím k jádru práce, je potřeba zohlednit i doprovodný text u rytin ze 40. let 17. století. Kromě popisků o velikosti jednotlivých objektů je čtenář zřetelně seznámen s tím, že má před sebou *Prospect des [...] Julii Henrici von Sachsen, Engern und Westphalen RESIDENT Schloßes und erbauten Lustgartens zue Schlaccowerdt in Könichr. Böhm.* Na dalším listu v oslavné latinské básni neznámého autora je vyběženo k upření pozornosti na tuto zahradu: *Hic miranda magis Hortus Principis*, neboť tato prý předčí egyptské pyramidy i krásy Florencie a Říma. Další verše, tentokrát německé, zase konstatují, že zdejší vodám vládne sám Neptun.¹¹ Jinde je zas doplněno, co nelze dost dobře zachytit rytinou: *Die Tafel und Stiele sint von Rotten Marmöl.* Obecně tedy album prezentuje zahradu jako světový unikát, kde v harmonii koexistují antické kultury s křesťanskými (katolickými), a je upomenuto na zakladatele Julia Jindřicha Sasko-Lauenburského, který se o tento obdivuhodný počín zasloužil.¹²

Od pramenů úřední povahy pochopitelně nelze očekávat stejný tón, jaký je užít v reprezentačním albu. Avšak z částek vložených do budování zahrady a způsobu, jakým se o zahradě píše, je patrný význam zahrady pro Ostrov a tamní

vrchnost. K samotnému zakládání lauenburské zahrady, která vznikla zásadním rozšířením a přebudováním někdejší zahrady šlikovské, se vztahuje pramen dokumentující výkup asi 60 domů, zahrad a stodol na jihozápadním předměstí Ostrova. Za tyto pozemky zaplatil vévoda 4 949 zř, přičemž většina nákupů se asi uskutečnila koncem roku 1637. Nelze však opomenout ani nárůst evidovaných stavebních výdajů od jara 1636 a koupi tzv. horního mlýna, k níž došlo 15. června 1632. Záměr o výstavbě tedy mohl existovat již tehdy. Nejen podle datovaných rytin, ale též podle stavebních výdajů lze usuzovat, že většina zahrady byla dokončena kolem roku 1642, přičemž poměrně vysoké prostředky byly v Ostrově vynakládány až do jara 1645, avšak jejich přesné použití nelze určit.¹³

V každém případě nelze 40. léta považovat za konec prací v zahradě; ta jako soubor živých prvků v umělé formě vyžadovala pravidelnou péči a údržbu, v níž se odráželo (domněle) ovládnutí přírody a přírodních živlů. Právě neustálý růst bylin a dřevin působil ve prospěch častých proměn, k nimž alespoň v dílčích částech zahrady nutně docházelo. Podstatnější změny pak přišly s povodní z počátku srpna 1661, kdy došlo ke zničení dřevěného *lusthausu* a jeho pozdějšímu nahrazení známým a dodnes stojícím Leuthnerovým letohrádkem z doby po roce 1674.¹⁴

O výbavě sasko-lauenburských zahrad si lze udělat skvělý obrázek z některých inventářů. Ten z roku 1656 vyjmenovává

¹¹ *Neptunus hier mit wassers kraft / vier mielen thut regiren / Das dessen weder tag und nacht / kein mangell zu verspiere.* TAMTÉŽ.

¹² K osobě zakladatele viz Michal VOKURKA, *Sasko-lauenburští vévodové jako příklad aristokracie v Čechách 17. století*, *Bohemiae Occidentalis historica* 3, č. 2, 2017, s. 5–29.

¹³ SOA Plzeň, Bádenská tajná dvorská kancelář v Rastattu (dále jen BDTKR), Urbář panství a statků v Čechách zakoupených Juliem Jindřichem (Saalbuch), 1652, inv. č. 1, kart. 1, f. 177–192.

¹⁴ VÚ Ostrov, Stavba letohrádku v zámeckém parku v Ostrově, inv. č. 29, kart. 13. Materiály týkající se staveb letohrádku a Bílého dvora patří k pramenům, které byly zohledněny v dosud publikovaných studiích, viz studie v pozn. č. 2.

Obr. 4. Herkules a znázornění důlní těžby. Zacharias Lesche, asi 1642. Universitätsbibliothek Salzburg, *Wasserkünste zu Schlackenwerth*, G 413 l.

vybavení jednotlivých altánů, grot a domků v zahradě, které byly zdobeny obrazy nejčastěji s antickými motivy (Venuše, Herkules, Neptun, římsští občané), dále vyobrazeními nahých žen, soudobých evropských panovníků (král švédský, polský), bitev a pevností (zejména uherských), nebo nejrůznějšími zátišími (venkovská, lovecká, kuchyňská). V menší míře se lze setkat též s biblickými motivy (Adam a Eva, Panna Marie). Dohromady se v zahradě a jejich stavbách nacházelo na 377 obrazů, soch a dalších uměleckých předmětů.¹⁵ Inventář tak jedinečným způsobem nechává nahlédnout do topografie zahrady, její ikonografické složky a celkové koncepce prezentující jejího stavebníka. Většina staveb z inventárního soupisu (i s jejich výzdobou) je identifikovatelná na zkoumaných rytinách, což vybízí k detailní analýze ideového obsahu celé zahrady, která by snad jednou mohla vzniknout.¹⁶

Další inventář z roku 1662 oproti předchozímu zmiňuje *new gebawten fürst. Ovalhauß*.¹⁷ Tato patrová stavba byla opatřena kuchyňkou a mohla stát na místě původního dřevěného altánu, k jehož zničení došlo při povodni roku 1661.

¹⁵ VÚ Ostrov, Inventáře, „Inventarium: was den 15., 16., 17. et 18. Martii Anno 1656...“ kart. 128, „Inn Newen Fürst. oder Untern Garten Gebäuden sich befunden...“

¹⁶ Dva rekonstrukční modely vzniklé na základě obrazových alb (1642 a 1715) jsou součástí expozice v kapli sv. Anny v Ostrově, avšak představují pouze umístění a tvar jednotlivých objektů bez vztahu k jejich funkci a ideovému programu.

¹⁷ VÚ Ostrov, Inventáře, „Inventarium, was ... übergeben und beschrieben worden, den 21., 22. et 23. Julii A. 1662,“ kart. 128.

Obr. 5. Leuthnerův letohrádek. Foto autor, 2014.

Těžko si představit, že by jedno z ústředních míst zahrady zůstalo prázdné až do roku 1673, kdy započala výstavba dodnes stojícího Leuthnerova letohrádku. V pozdějších inventářích již *Ovalhauß* zmiňován není.

Bohužel k lauenburskému Ostrovu (před rokem 1690) není mnoho materiálu, který by vypovídal o rostlinách v zahradě pěstovaných. Pravděpodobně tu nechyběly nejrůznější citrusy, neboť je ve zmíněných inventářích opakovaně zmiňován *Pommerantzenhauß*. Jinak pouze analogicky lze použít prameny vztahující se k ostatním zahradám Julia Jindřicha. Tak kupříkladu v zahradě pražského paláce na Hradčanech jsou v nedatovaném inventáři (cca 30.–50. léta 17. stol.) zmiňovány mimo jiné *Granathbäume*, *Kerschenbäume*, *Gloriosa*, *Moscat Rosen*.¹⁸ Až v roce 1725 je zmínka o velkém množství jeřábů, jírovců, vrb a smrků, kteréžto dřeviny měly většinou podíl v biomase ostrovske zahrady, zatímco o velkém množství druhů třeba i exotických rostlin, které v zahradě jistě nechyběly, zpraveni nejsme. Pouze o kuchyňské zahradě víme, že bychom zde našli chřest, papriku a pepřovníky.¹⁹

Z instrukcí pro zahradníky se dozvídáme o jejich povinnostech. Například když se roku 1663 Johann Löhrl, poddaný z Ostrova, stal zahradníkem (*Gärtner*) v Záběhlicích, bylo mu svěřeno opatrovat *empfangene früchte, blumen, bäumen und andere gewächs*, a to v souladu s inventářem. Měl zahradu nejen při dobré vůli udržovat, ale též neustále vylepšovat a do-

¹⁸ VÚ Ostrov, Inventáře, kart. 128.

¹⁹ L. ZEMAN, *Bludiště a labyrinty*, s. 85.

hlédnout, *das von baumen, stauben, krütter, blumenwerckh, saamen und andern garten gewächs und rariteten nichts ver-untreuet werde*. Za tuto činnost mu náleželo ročně 40 zlat a *wochentlichen Costgeldt* v blíže neurčené výši.²⁰ Dotyčného Löhra snad můžeme ztotožnit s Johannem Lehrem, jenž je zmiňován v první polovině 90. let 17. století jako *Hofgärtner* přímo v Ostrově.²¹ Důležitým dvořanem lauenburské éry v Ostrově byl Franz August Gröllman narozený v Lauenburgu. Ten od roku 1667 působil jako *Hausmeister, und zugleich Obergärtner* Julia Františka v Ostrově.²² Pokud jde o jeho zahradnické povinnosti, byly téměř shodné s těmi, jimiž byl pověřen Löhra v Záběhlicích.

Oba případy dokládají, že sasko-lauenburští vévodové běžně využívali poddaných ze svých panství pro zastávání důležitých úřednických i řemeslnických funkcí. Zároveň ale muselo jít o vzdělané lidi, kteří kromě gramotnosti disponovali organizačními schopnostmi, orientací v účetních záležitostech a znalostí péče o zahradu, zejména rostliny. Tuto práci ovšem nemohli vykonávat sami a museli mít k ruce nejrůznější pomocníky, případně i robotující poddané. Avšak teprve bádenské dvorské soupisy kolem roku 1700 vyjmenovávají role jako *Obergärtner, Hofgärtner, Blumengärtner, Kuchelgärtner*, dále *fünf gärtner gesellen* a až devět *gärtner junge*, zatímco v Toužimi působil *Schlossgärtner*.²³

Dobrym zdrojem jsou urbáře s popisem, jež lze pro jejich sloh řadit na pomezí inventářů a barvitých vypravování narativních pramenů. Ze samého počátku bádenské éry pochází urbář s popisem ostrovského panství. Archivní pomůcka ho sice datuje do roku 1690, ale protože je v něm řeč o požáru, který nastal roku 1691, lze datovat spíše do let 1691–1695. Jeho text je totožný s tzv. Bílou knihou z roku 1695.²⁴ Podle urbáře se v zahradě nachází *Das Schöne Neue Lusthauß, in Gartten kostbahr ausgebaut, Der Fürst. berühmte Lustgarten, mit dem noch stehenden (sic!) Newen berg, und andern gebäuten, Ein Schönes Pommeranzenhaus, mit allerhand schönen Raren gewächßen ordinirt, Das Fürst. Menachariehaus, mit schönen Zimmerleien worinnen allerhand Rares Geflieglwerckh a Das Fürst. Voglhauß, worinnen dermahlen Unterschied. Vögl, Phasannen, und Rebhüner gehalten werden können*.²⁵ Dále se pramen již věnuje hospodářským provozům, jež nemají se zahradou souvislost. Pozoruhodný je ale až vychloubačný jazyk tohoto úředního zápisu. Bohužel u některých staveb nelze

rozhodnout, zda existovaly za sasko-lauenburských vévodů, nebo vznikly zcela nově až během úprav Ludvíka Viléma a Sibylly Augusty.²⁶

Pro srovnání budiž uveden ještě zápis v tomtéž urbáři o zámeckém areálu v Toužimi: *Ein altes Lusthauß im Schloßgarten, welches zu einem Brechhauß zugerichtet, ist zu einem Graßgarten zu machen verordnet*.²⁷ A pro dokreslení situace ještě zmínku o záběhlické zahradě v urbáři z roku 1663: *Darbey ein Schöner Lustgarten mit einer Mauer umbfangen, welcher kostbarlich, und von hochgedacht Ihr Fürst. Gn. (Julius Jindřich Sasko-Lauenburský) nach erkauffung dießes guths mit großen unkosten erbawet und zugerichtet*.²⁸

Z pramenů úřední povahy lze vyčíst o zahradě mnoho informací. Zápisy varíjí na pestré škále od prostých výčtů po popisy obohacené o zhodnocení ohledně vzhledu a nákladnosti. Cenná jsou i jména zahradníků a jejich původ. Stejně tak materiál účetní povahy nám pomáhá nahlédnout do nákladnosti výstavby. Při kombinaci výše zmíněných archiválií se známým obrazovým materiálem lze dostat unikátně komplexní obraz o této výjimečné zahradě, již byl dán základ ve značně komplikovaných podmínkách třicetileté války.

NARATIVNÍ PRAMENY

Přes veškerou komplexitu, kterou poskytují doposud pojednané zdroje, náleží narativním pramenům zcela nezastupitelné místo. Tím spíše, že se jedná o autentická vyličení zahrady zmiňující nejen některé výrazné prvky, ale především odráží pocity a dojmy konkrétních návštěvníků. Nejstarší ze známých popisů pochází od kardinála Arnošta Vojtěcha Harracha. Ten považuje za důležité vyzdvihnout jednak proto, že vznikl ještě ve 40. letech 17. století, navíc na rozdíl od Balbína a Schmutzena není (a nemohl být) zmiňován ve stěžejních Zemanových studiích k ostrovské zahradě.²⁹ Pro kontext Harrachova pobytu v Ostrově je stěžejní, že sem přijel 9. září 1648 s Juliem Jindřichem těsně po propuštění z Königsmarckova zajetí. O osvobození se vévoda nemálo zasloužil, když sehnal peníze na zaplacení výkupného.³⁰

Kardinál oceňoval už samo místo, kde bylo postaveno město Ostrov, na druhé straně mu však připadalo, že do zámku proniká málo světla: *D'abbasso, in un bellissimo sito di pianura, é posto Ostrov, e s'entra subito dalla porta quasi nel castello, che ha sale e stanze grandi, ma non troppo luminose*.³¹ Druhý den

²⁰ NA Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků Praha – Administrace toskánských statků – spisové pododdělení společné (dále jen ATS – společné), Zahradníci a zahradniční pomocníci – přijímání, překládání a propuštění zahradníků a jejich pomocníků, inv. č. 139, kart. 306, instrukce datovaná 23. dubna 1663.

²¹ L. ZEMAN, *Bludiště a labyrinty*, s. 85.

²² VÚ Ostrov, Služební poměry, inv. č. 37, kart. 58.

²³ TAMÉŽ.

²⁴ Urbář s popisem všech panství Ludvíka Viléma a Sibylly Augusty Bádenských v Čechách z roku 1695. VÚ Ostrov, Bílá kniha, inv. č. 31, kart. 31.

²⁵ SOA Plzeň, BTDKR, Urbář (Ostrov), inv. č. 1, kart. 1., f. 7.

²⁶ Při bádenské přestavbě byla například vystavěna nová menażerie. Není ale zřejmé, zda stavba tohoto účelu existovala již za sasko-lauenburských vévodů.

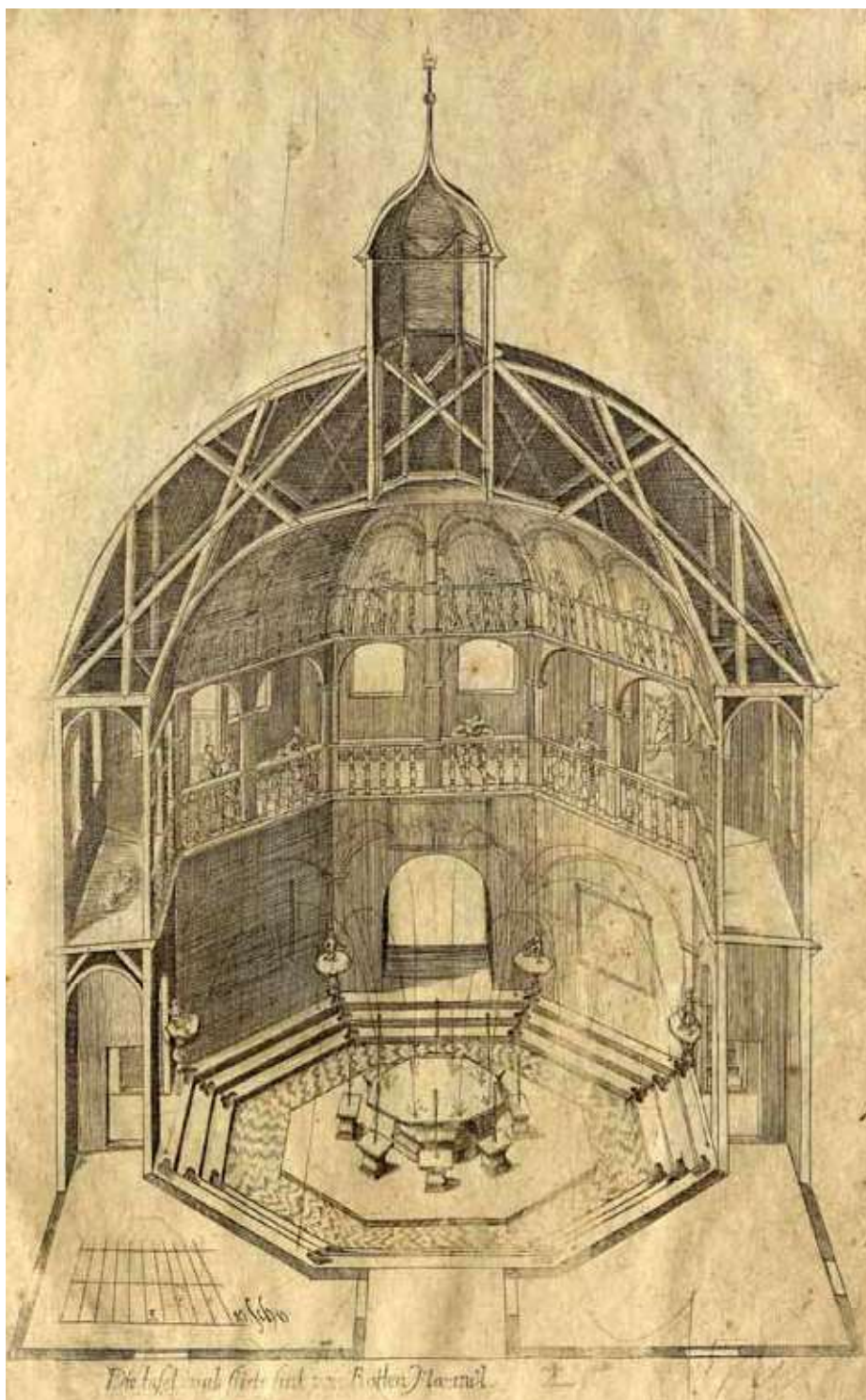
²⁷ TAMÉŽ, f. 41.

²⁸ VÚ Ostrov, Urbář (Záběhlice), inv. č. 56, kart. 152.

²⁹ Harrachovy deníky byly vydány roku 2010, zatímco nejkomplexnější Zemanova práce byla vydána již roku 2001, srov. pozn. č. 3.

³⁰ Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí: kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, s. 290–292.

³¹ Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (red.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, Band 3, Wien 2010, s. 177.

Obr. 6. Lusthaus.
Zacharias Lesche, asi 1642.
Universitätsbibliothek
Salzburg, Wasserkünste zu
Schlackenwerth, G 413 I.

po večeri podávané v pět hodin provedl vévoda Harracha zahradou, che é in veritá una cosa rara per la quantitá delli artificii d'acqua che vi si trovano, et c'è da bagnarsi in piú parti. Passano per il giardino acque di trotte, et altri fiumicelli. Il piú notabile sono 3 monti uno sopra l'altro con certe camerette dentro, chiamate l'estate e l'inverno, la prima colli vetri alle finestre tutte verdi, che rappresentano ogni cosa verde, l'altra con finestre turchine, che fanno parere ogni cosa di fuori coperta di neve. Il monte di fiori cinto due volte d'acqua, il naviglio, il Nettuno col vaso d'un fiume

corrente, l'eremitorio&. In vece del muro verso la campagna v'è una fortificatione galante col suo fosso d'acqua viva.³² Vnímavý kardinál byl tedy okouzlen především množstvím vodních automatů a vůbec využitím zkracené vody přitékající z hor, dále ho zaujaly pohledy skrz barevná sklíčka připomínající scenérii různých ročních období a stejný motiv využitý v případě umělého kopce (léto a zima). Bez zajímavosti není ani fakt, že po

³² TAMTÉŽ, s. 178.

návštěvě Ostrova se oba pánové odebrali do Toužimi, která ale kardinála zdaleka tolik nenadchla. Zjevná je i spojitost mezi popisovanými uměleckými předměty a vyobrazeními z jen o něco staršího alba (lod', Neptun s vázou).

Podruhé Harrach přijel do Ostrova 15. září 1663 a byl ubytován *nella fabrica verso il giardino*. Druhý den se podávala večeře *nel giardino in un casino verde tra 2 acque correnti*. Během jídla byli hostům, mezi něž přibyl i Michael Osvald Thun, majitel nedalekého Klášterce, předvedeni vévodovi nejlepší koně. Třetí den kardinálova pobytu se po prohlídce kabinetu vévodkyně Anny Magdalény večerelo při hudbě opět *nel giardino in una loggia coperta, dove gira attorno un'acqua, sopra la quale correvano sempre attorno de'barche con musica*.³³

O necelé dva týdny později navštívil kardinál vévodu znovu, tentokrát v Záběhlicích. I zde se podávalo jídlo v zahradě, kde Harrach kromě vodních děl obdivoval i uměleckou výzdobu a vodní ptactvo. Podruhé se kardinál vydal do Záběhlic o téměř dva roky později, kde jeho pozornost byla upoutána vodními automaty, zejména zpívající fontánou, dále jakýmsi kolotočem (*ein radt, darauf sich 4 personen auf einmal herumbträhnen können*) a dřevěným Lusthausem. Nechyběl ani *il pomerantsch hauß*, který byl skoro samozřejmou součástí šlechtických zahrad.³⁴

Autentické svědectví podal i lékař rakouského původu Michael Raphael Schmuzen v pojednání o karlovarských pramenech. Tento popis na rozdíl od předchozího patří k těm, které sekundární literatura využívá, zejména v souvislosti s přirovnáním zahrady k osmému divu světa. Nutno však dodat, že toto Schmuzenovo přirovnání má mnohem větší ohlas dnes než v 17. a 18. století, kdy ve vztahu k zahradám nešlo o ojedinělý případ.³⁵ Autor píše o lázeňském okolí, avšak povětšinou se omezuje na prostý výčet okolních měst. Oproti tomu vyniká vylíčení vévodova rezidenčního města *Schlackenwerdt: Cui adnexus plusquam Aonidum hortus, quem certò quondam curiosa & sedula antiquitas meritò in octavum transtulisset miraculum mundi: qui mihi, & comitibus asseclis meis, horis plus tribus, mirandus potius, quàm videndus obtigit: equi mediocri passu, tertiam vix ejus partem attoniti & mirabundi centemplavimus*.³⁶

³³ TAMTÉŽ, Band 4, s. 316. Stejnou návštěvu popisují i německy psané Tagzettel. TAMTÉŽ, Band 7, s. 391–392.

³⁴ TAMTÉŽ, Band 4, s. 317 a 368, srov. Band 7, s. 396 a 672.

³⁵ „Zámecká zahrada v Ostrově byla od roku 1663 označována jako osmý div světa.“ L. ZEMAN – J. KLSÁK, *Vodní režim*, s. 87; dále stačí jen názvy některých prací: L. ZEMAN, *Zámecká zahrada v Ostrově jako osmý div světa. Ochrana historických prvků vodních systémů*, Zprávy památkové péče 76, č. 5, 2016, s. 459–467; též Michal VOKURKA, *Julius Jindřich Sasko-Lauenburský (1586–1665). Budovatel vojenské kariéry, pozemkového dominia a osmého divu světa*. Bakalářská práce, FF UK, 2015. V 18. století se zmiňované přirovnání objevuje v souvislosti s parkem v Kasselu: Kristina STEYER, *Zerstören oder Bewahren? Die Umstrukturierungen des Weißensteiner Parks in Kassel unter Landgraf Wilhelm IX.*, in: Anna Ananieva – Alexander Bauer – Daniel Leis – Bettina Morlang-Schardon – Kristina Steyer (red.), *Räume der Macht. Metamorphosen von Stadt und Garten im Europa der Frühen Neuzeit*, Bielefeld 2013, s. 225–250, zde s. 234.

³⁶ Michael Raphael Schmuzen, *Tractatus novus de Nymphis Carolobadensibus*, [S.l.] 1662, S. 6.

Následuje báseň z alba rytin z roku 1642. Kromě označení za osmý div světa by nás měla zaujmout informace o prohlídce zahrady z koňského sedla, která poskytuje pozorovateli zcela odlišnou perspektivu od běžné chůze, případně Harrachem zmiňované proplouvání na lodi. Údaj o více než tříhodinové prohlídce třetiny zahrady se může zdát nadsazený, ale uvážíme-li množství grot, altánů a kopců, k jejichž prohlídce bylo nutné sesednout z koně, spolu s uměleckými díly, labyrinty a bludišti, není divu, že výprava pobyla v zahradě tak dlouho. Časově lze návštěvu zařadit mezi roky 1642 a 1661, spíše však těsně před rok 1661, kdy byl dokončen citovaný traktát.

Třetím vylíčením je i díky českému překladu známý úryvek pocházející z Balbínových *Miscellaneí*. Autor zdůrazňuje, že ho provedl sám majitel *Julius Henricus Saxo Lavvenburgicus senior, quae ego miracula, ipso humanissimo Principe ducente & monstrante, eò loci spectavi*. Dále si Balbín všiml zarovnaného terénu a napájení vodou: *valles & montes aequati, inductus ab aliquot passuum millibus Egra fluvius, qui totum hortum pluribus Maeandris subiens freundat. Jacétque Egra ipse saxeus in statura gigantis, Urnam tenens, in quam totus fluvius cogitur, quem supposito brachio jacens, cum Musico quodam concentu, ac (ut sic dicam) aqueo tonitru praecipitat*.³⁷ Zde však Balbín nesprávně uvedl, že do zahrad byla přivedena voda z Ohře. Ve skutečnosti šlo o vodu z Bystřice a Jáchymovského potoka, jak upozorňují Zeman s Klsákem, a naopak tato voda byla odváděna do Ohře.³⁸ Také je pozoruhodné, že Balbín o soše Neptuna, zachycené i na jedné z rytin z prvního alba, hovoří jako o obrovi představujícím samu řeku Ohři. Dále jezuitu okouzily *pisces inaurati inter florum pulcerrimorum, které ex manibus escam accipere nihil timeant, humanámque manum gaudeant pati*. Následuje chvála pěstovaných rostlin, stavebních prvků a jejich uspořádání: *In arboribus deinde, & in floribus quanta & venustas, & raritas! quis ordo rerum! manufactorum montium, Eremitum, Solariorum, Cavernarum, marinorum antrorum, Testudinum concameratae medijs in aquis, Palatij, tum Domus quae flores tegit coelo tristi, sereno rotis amovetur, & flores suos solis exponit arbitrio*. Tato zmíněná stavba, pravděpodobně pro subtropické druhy, s odsouvací střechou jistě patřila k největším chloubám manýristické zahrady právě pro dobovou fascinaci mechanikou. Naposledy ještě ke květinám: *Cariophyllorum* [snad hřebíčky, nebo hvozdíky a karaňáty, M.V.] *genera neque plura, neque formosiora usquam videre mihi contigit*. Balbín pak končí popis Ostrova a tamní zahrady: *Extat de hujus horti, qui amplitudine suã magnae alicujus Urbis aream aequat, spectaculis, Liber editus Typo; ujusque effigies saepius aeri incisa*.³⁹ Ve skutečnosti však zahrada svou velikostí město Ostrov předčila.⁴⁰

³⁷ Bohuslav Balbín, *Miscellanea historica regni Bohemiae, Dec. I, Lib. I*, Praha 1679, S. 101.

³⁸ L. ZEMAN – J. KLSÁK, *Vodní režim*, s. 88.

³⁹ Všechny výše uvedené citace pocházejí z Bohuslav Balbín, *Miscellanea historica regni Bohemiae, Dec. I, Lib. I*, Praha 1679, S. 101.

⁴⁰ Michal VOKURKA, *Julius Jindřich Sasko-Lauenburský versus ostrovští měšťané. Proměna Ostrova ve vévodskou rezidenci*, in: Kateřina Kovárová – Zbyněk Sviták (red.), *Historie 2015/2016. Sborník prací z ce-*

Obr. 7. Neptun s vázou. Zacharias Lesche, asi 1642. Universitätsbibliothek Salzburg, Wasserkünste zu Schlackenwerth, G 413 I.

Balbín se však o Ostrovu zmínil ještě jednou, když popisoval bílého papouška, který kdysi patřival Rudolfo II.: *Vidi ipse Rudolphi I. Psittacum, qui Caesari illi olim fuit in delicijs, jam senem & fractum aetate, quem mihi videndum obtulit Julius Henricus Saxo Lavenburgicus hodierni Principis Pater, clarissimus & militaris heros, cum ipso invitante & jubente Sslackverdam venissem.* O papouškovi se dále dozvídáme, že byl celý bílý, vychovaný a mluvil španělsky.⁴¹ Zajímavý je ale především původ papouška, bohužel však není známo, zda Julius Jindřich vlastnil i jiná zvířata nebo předměty pocházející ze sbírek Rudolfa II. Balbín tedy rozšiřuje naši představu o zvířatech v zahradě. Ačkoliv bychom ryby a papouška očekávali, toto je explicitní

doklad, stejně jako vodní ptactvo zmíněné Harrachem, je dokonce zachyceno na rytině. Zapadnout by neměla ani charakteristika vévody *militaris heros*. Přeci jen byl spíše vojenským podnikatelem než válečníkem či velitelem v poli.⁴² Bastiony kolem zahrad, stejně jako četná vyobrazení bitev ve výbavě zahrady však mluví právě v tomto duchu. Pochopitelně bez zmínek o konci vévodovy vojenské kariéry v letech 1634 a 1635. Naopak v době, kdy Balbín psal tuto část, se již slibně rozvíjela kariéra Julia Františka – druhorozeného syna zakladatele zahrady.

Popisům zahrady od jejich návštěvníků nelze upřít půvab. Avšak hlavním důvodem, proč je uvádím v původním znění

lostátní studentské vědecké konference Brno 21–22. dubna 2016, Brno 2017, s. 135–150.

⁴¹ B. Balbín, *Miscellanea historica, Dec. I, Lib. I.*, S. 130.

⁴² Fritz REDLICH, *The German Military Enterpriser and his Work Force. A Study in European Economic and Social History*, Wiesbaden 1965, s. 177.

a v takovém rozsahu, je autentičnost jejich jazyka, kterou nemůže nahradit sebelepší překlad. Krom toho například Zeman i Kulháňková, pracující – pokud jde o písemné prameny – především s překladem Balbína, neseznamují čtenáře s Harrachovými deníky, které patří k zásadním egodokumentům přibližujícím dnešnímu zájemci podobu ostrovské zahrady v polovině 17. století.

Z DRUHÉ RUKY

Kromě svědectví návštěvníků existuje i řada popisů přejatých. Psali je obvykle autoři cestovních či lázeňských průvodců, topografií či traktátů o zahradní architektuře. Byť mnozí Ostrov nikdy nenavštívili, věnovali mu alespoň krátkou zmínku ve svém díle. Svědčí to o proslulosti ostrovské zahrady, která vzešla jednak z otisknutí Merianovy rytiny (podle Lescheho předlohy) v Zeillerově *Topographia* a jejího dalšího přejímání, jednak z blízkosti Ostrova a Karlových Varů, neboť pro lázeňské hosty byl Ostrov příhodným výletním cílem.

Konkrétně zmíněná *Topographia* však o Ostrově poskytuje dosti zavádějící informace, když tvrdí, že *Anno 1631. im Christmonat ist Schlackenwerd vom Churfürsten zu Sachsen eingenommen worden. Soll einen trefflichen neu= erbauten Lust= Garten da haben, darauff in die 60. tausend Reichsthaler verwendet worden seyn sollen. Weme aber dieser Ort der Zeit gehörig, ist uns nicht eigentllich wissend.*⁴³ Kurfiřtovo vojsko sice v provincii skutečně přitáhlo k Ostrovu, ale sasko-lauenburský vévoda obdržel od kurfiřta salvu guardii, takže o saském záboru nemůže být řeč.⁴⁴ Stejná Merianova rytina byla publikována roku 1655 v souboru rytin *Hortorum Viridariorumque* spolu s vyobrazeními zahrad Inocenta X. ve Vatikánu, císařskou Neugebäude, zahradou francouzských králů v Saint-Germain-en-Laye a řadou dalších evropských zahrad, včetně slavné Hortus Palatinus v Heidelbergu.⁴⁵ Vyobrazení jedné z ostrovských kašen s osmi Sirénami přejal Böckler do svého pojednání *Architectura curiosa nova*, kam k popisu obrázku doplnil: *Und ist dieser Bronn zu Schlacowerth in Böhmen, in dem Fürst. weltberühmten Lustgarten, befindlich und zu sehen.*⁴⁶ Mezi nejlepší zahrady *unter den Teutschen* zařadil Ostrov i Elßholz v úvodu svého traktátu: *Noch stehen in ihrer blüht der heydelbergische, der Würtembergische, der Hessemische, der Saltzburgische, der Schlackowerdische, und andere fürstliche [Gärten].*⁴⁷

Pocty se ale dostalo i zahradě v Lauenburgu, kterou taktéž založil (nebo možná jen upravil) Julius Jindřich, a to v traktátu Heinricha Hessena, který zahradu chválil pro její položení vysoko na kopci: *der Garten zu Sachs=Lauenburg an der Elbe in Nieder=Sachsen, so der Fürst von Schlackowerde in Böhmen, Hertzog Julius Heinrich, mit grossen Unkosten in einem sehr hohen Berge gegen dem Fürstlichen Schloße über anrichten lassen.*⁴⁸ A hned v zápětí zmiňuje autor zahradu v Gottorffu, kde Julius Jindřich a jeho příbuzní v 50. a 60. letech 17. století občas pobývali.⁴⁹

Zda si ostrovská zahrada udržela své renomé i v pozdějších pojednáních o zahradní architektuře, nebylo předmětem podrobnějšího zkoumání. Jisté je, že si svou slávu dobyla již za života svého zakladatele. Domnívám se však, že od poslední třetiny 17. století již podobných zahrad přibývalo, čímž Ostrov ztrácel svou výjimečnost, jež byla podmíněna mimo jiné vznikem v podmínkách třicetileté války. Tento vývoj sice dočasně zvrátila unikátní přestavba za Ludvíka Viléma Bádenského podle francouzského stylu, který v Ostrově nacházel své uplatnění, avšak zahrada svým pojetím nikdy nepopřela původní rozvržení, což jí nejpozději od konce 1. poloviny 18. století z hlediska estetických nároků klasicistního a dalších objevivších se stylů odsouvalo z pomyslného výsluní mezi zahradními projekty své doby. Přesto existuje množství pochvalných poznámek o této zahradě v topografiích, geografích a turistických průvodcích.

Již v roce 1702 vyšel Atlas, který kromě majitele panství Ostrov neopomněl zmínit ani zahradu: *Sonsten hat Schlackenwerdt ein vortreffliches Schloß und schöne fürstliche Lust=Garten.*⁵⁰ O 10 let později vyšla práce Mauritia Vogta, kde je Ostrov charakterizován jako *eine Herren-Stadt und prächtiges Schloß im Elbogner-Creis an der Weseritz gelegen. Hat einen solchen kostbaren fürstlichen Lust=Garten, dergleichen in Böhmen nicht zu finden.* Dále je pochopitelně zmíněno ještě piaristické gymnázium.⁵¹ Nezvykle sdílný je průvodce po Karlových Varech a jejich okolí: *Die hoch=fürstl. Baadische Residentz Stadt Schlackenwerth nur 1. Meil von Carls=Baad, welche nicht nur mit fürstl. Burg, und ansonst schön erbauet ist, [...] vor aleem aber gibt das Ansehen Preiß und Ruhm der fürstl. Kunst= Lust= und Zier=Garten in kostbaristen Früchten, Gewächs=Bäumern, raresten Wasser=Künsten, Spring=Brunnen, Lust=Häusern, Aleen &c. bestehend, weißwegen sich zu Zeiten hohe Baad=Gäste*

⁴³ Martin Zeiler, *Topographia Bohemiae, Moraviae Et Silesiae*, Frankfurt am Main 1650, S. 74.

⁴⁴ Oldřich KORTUS, *Sasové v Čechách v letech 1631 a 1632*, disertační práce, obhájeno na FF UK, 2007, s. 150, pozn. 495.

⁴⁵ Abraham Hogenberg, *Hortorum Viridariorumque: Nouiter in Europa praecipue adornatorum elegantes et multiplices formae ad vivum delineatae et aeri incisae*, [S.l.] 1655.

⁴⁶ Georg Andreas Böckler, *Architectura curiosa nova: Der dritte Theil*, Nürnberg 1664, S. 14 a Fig. 60.

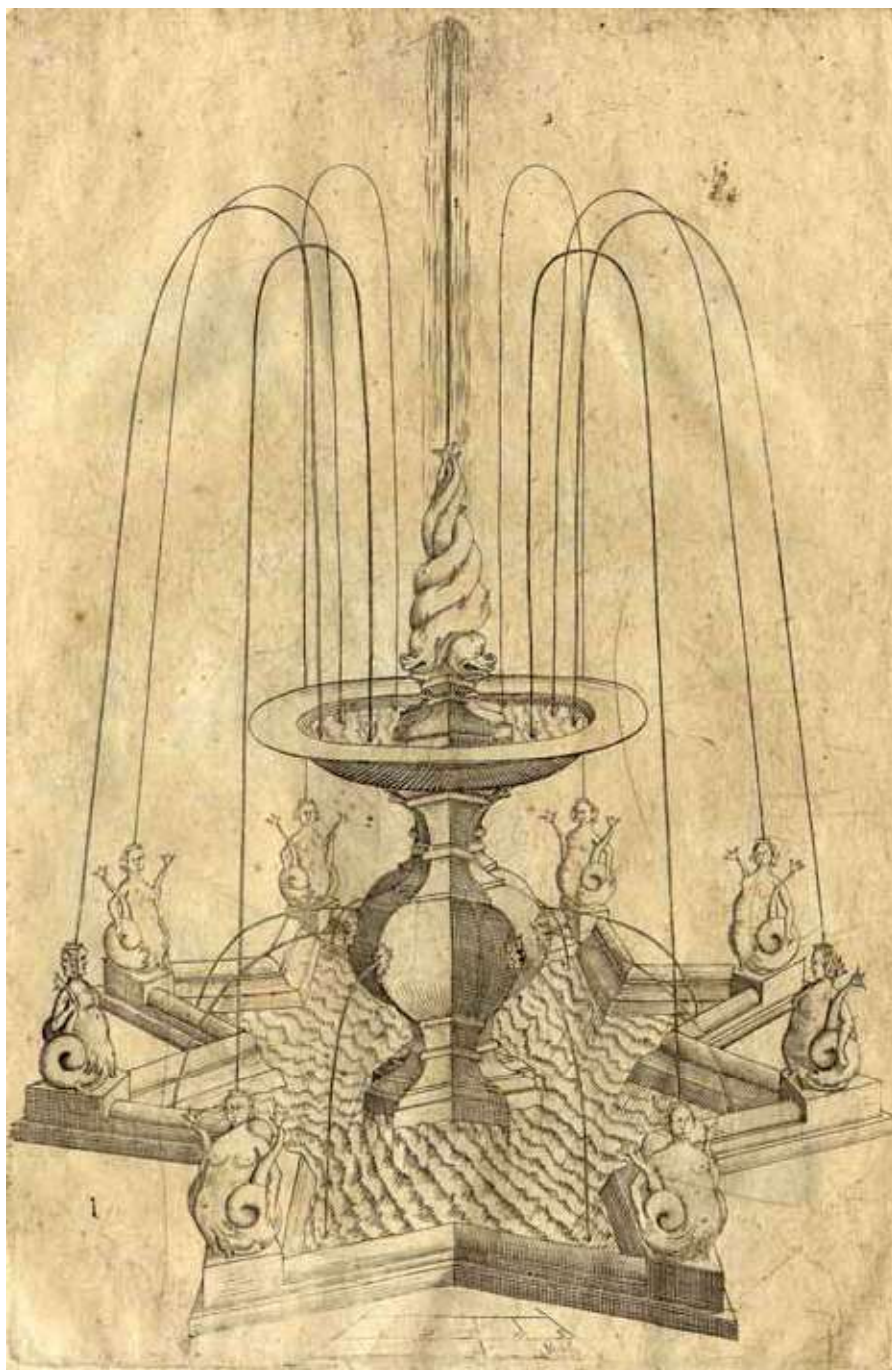
⁴⁷ Johann Sigismund Elßholz, *Vom Garten=Baw: Oder Unterricht von der Gärtnereney...*, Köln an der Spree 1672, S. 3. První vydání vyšlo roku 1666.

⁴⁸ Heinrich Hesse, *Teutscher Gärtner, Das ist, Eine gründliche Vorstellung, wie nach nothwendiger zubereitung des erdreichs unter unserm teutschen climate ein Lust- Küchen- und Baum-Garten füglich anzurichten...*, Leipzig 1710, S. 2.

⁴⁹ LA Schleswig, Abt. 210, Nr. 156, Korrespondenz des Herzogs Franz Erdmann mit Mitgliedern seiner Familie und anderen fürstlichen Personen.

⁵⁰ Johann Ulrich Müller, *Neu-außgefertigter Kleiner Atlas, Oder Umstaendliche Beschreibung des gantzen Erden-Kraeyses...*, Frankfurt am Main, S. 407.

⁵¹ Mauritius Vogt, *Das jetzt=lebende Königreich Böhmen...*, Frankfurt und Leipzig 1712, S. 132. Vogtových obecných, frázovitých charakteristik si všimá R. ŠIMŮNEK, *Obraz*, s. 201n.

Obr. 8. Kašna se Sirénami. Zacharias Lesche, asi 1642. Universitätsbibliothek Salzburg, Wasserkünste zu Schlackenwerth, G 413 I.

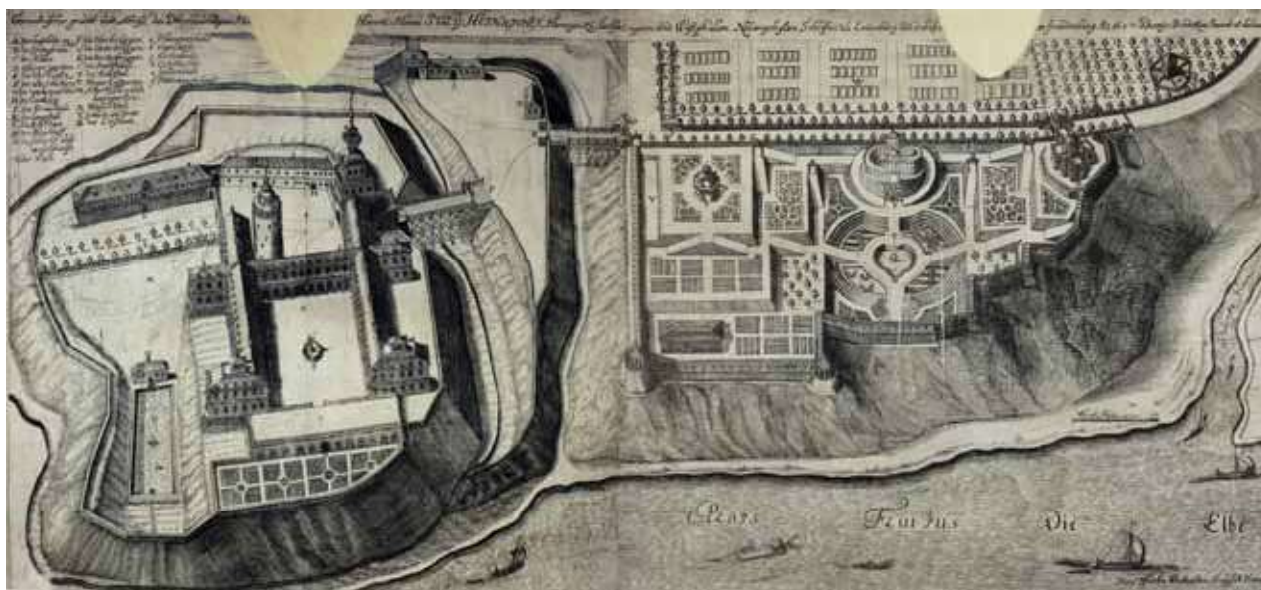
dahin erhoben, solche Stadt Schlackenwerth, samt Lust=Garten, zu besehen.⁵² Anonymní autor nejspíše sám okolí lázní včetně zahrady dobře znal. Podstatně stručnější je Hübnerova *Geographie*, kde je při pojednání o Bádensku uveden i výčet českého majetku Ludvíka Jiřího Bádenského, v rámci toho i *Schlackenwerth, eine Stadt, mit einem schönen Garten, liegt im Ellenbogener=Kreise, nicht weit von Carls=Bade*. Pozoruhodné je, že při popisu vlastního Loketského kraje a města Ostrova tyto informace chybí.⁵³

⁵² Anonym, *Neu=verbessert und vermehrtes denkwürdiges Kayser Carl=s=Bad. Alt, als neue Denckwürdigkeiten*, Nürnberg 1736, S. 36.

⁵³ Johann Hübner, *Vollständige Geographie, Dritter Theil*, Hamburg 1752, S. 28–29; 312. Jde o sedmé, upravené vydání.

Jennyho cestovní příručka po rakouském císařství začíná o Ostrovu sice popisně, ale neopomene zmínit i jeho půvaby: *Schlackenwerth von 218 Häusern, an den Bächen Wistritz und Wesenitz gelegen, ist ummauert, hat ein doppeltes Schloß und einen sehr schönen Lustgarten. Aus den hintern Fenstern des Piaristen=Klosters hat man eine sehr schöne Aussicht nach dem Erzgebirge*.⁵⁴ Více pozornosti si ale rozhodně zaslouží *Der verläßlichste Führer in Karlsbad und dessen Umgebung*, který poskytuje opět poměrně detailní informace o Ostrově, jenž během 19. století upadl v maloměsto, které mohlo už

⁵⁴ Rudolph von Jenny, *Handbuch für Reisende in dem Oesterreichischen Kaiserstaate. Zweite Abtheilung*, Wien 1823, S. 438.

Obr. 9. Zámek a zahrada v Lauenburgu, Dionisius Bredekow, 1659. Niedersächsisches Landesarchiv-Standort Oldenburg, K-ZW, Best. 298 Z Nr. 1914-1 und 1914-2.

jen vzpomínat na slávu z dob, kdy zde sídlil knížecí dvůr. Die Stadt selbst [...] bietet sonst wenig Interessantes dar, und Curgäste beschränken sich billigermaßen nur auf den Garten und die darin befindliche gute Restauration. Ersterer zeigt noch die Spuren seiner ehemaligen Größe und Pracht, von der zu Zeiten der Herzoge von Lauenburg in mehreren alten Berichten, wie von einer Ercheinung aus der goldenen Märchenwelt, erzählt wird. Následuje přiznaný překlad části Schmuzenova latinského díla z roku 1662, na něž anonymní autor naváže vlastními slovy: *Besonders interessant sollen die Wasserkünste daselbst gewesen sein, von denen man noch hie und da zerstörte Ueberreste findet. Auch das Gartenhaus, die dermalige Traiteurie, in dessen Halle man noch das herzogliche Wappen sieht, wird wegen seiner luriösen Einrichtung aus eben der Zeit gerühmt. Doch gegenwärtig theilt dieser irdische Göttersitz das Loos so vieles Hohen und Schönen auf der Erde – das der Vergangenheit! – In den schattigen Baum=Alleen findet indeß der Besucher immer noch reichen Genuß und Stoff zu ernster Betrachtung.*⁵⁵ Kdysi slavná zahrada se tedy nechala poznat již jen z pozůstatků a areál získal parkový charakter, kde dominovaly vzrostlé stromy.

Věcné je Sommerovo statisticko-topografické dílo, které sice Ostrovu věnuje celou stránku, nicméně zahrada je zmíněna minimálně. *Das herrschaftliche Schloß wurde im J. 1650 vom Julius Heinrich Herzog zu Sachsen=Lauenburg erbaut; es ist ein solides Gebäude in edlem Baustyl, der Sitz der herrschaftlichen Aemter und Kanzleien, dabei ist ein ansehnlicher Garten von 27 Joch Area, mit einem großen Gartenhause und Glashause; er war ehedem als Lustgarten berühmt, besonders zur Zeit der Markgrafen von Baden, welche hier ihren gewöhnlichen Aufenthalt hatten, ist auch gegenwärtig noch durch schöne Gruppen von*

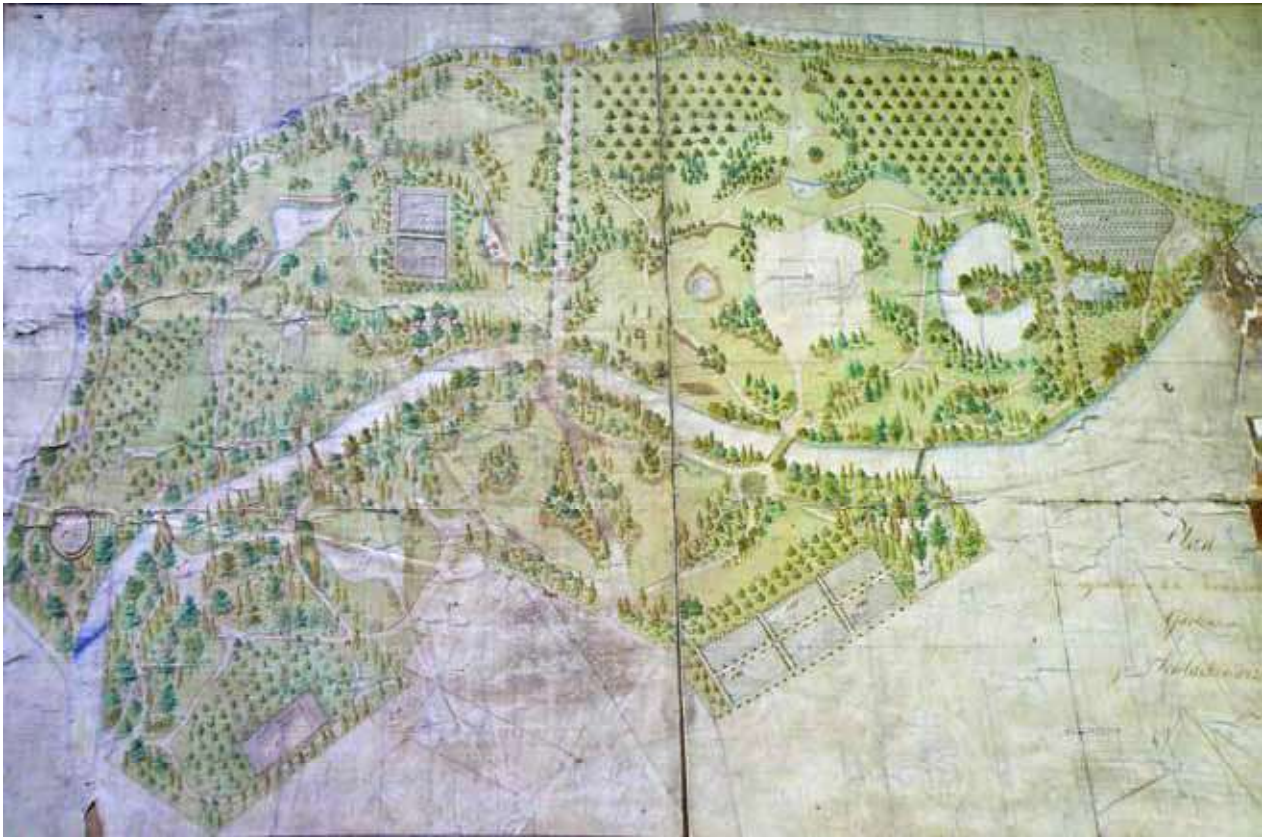
*alten Bäumen ausgezeichnet und wird mitunter von Kurgästen aus Karlsbad besucht.*⁵⁶

Zámeckou zahradu v Ostrově tedy stihl osud mnoha dalších raně novověkých zahrad, které nepřežily změny druhé poloviny 18. a zejména 19. století. Vliv na proměnu úpravy neměl pouze preferovaný umělecký styl, ale také řada sociálně-ekonomických faktorů, především zrušení robotních prací, které majiteli dovolovaly za přijatelné náklady udržovat umělé tvary rostlin, stejně jako funkčnost složité hydraulické infrastruktury. Svě způsobil i nezáměr pozdějších majitelů – především toskánských Habsburků. Ostrovská zahrada měla alespoň štěstí, že na ni nebyl vyvinut urbanistický tlak a město se mohlo rozrůst opačným směrem, takže zůstal alespoň areál zahrady v nezmenšené ploše.

Písemné prameny nám pomáhají se zorientovat v samotné zahradě, identifikovat jednotlivé objekty známé z obrazových pramenů a určit jejich polohu a funkci. Dále je možné udělat si představu o výzdobě staveb, neboť například inventáře hovoří o jednotlivých ikonografických námětech. V některých případech lze v budoucnu očekávat ztotožnění s konkrétními uměleckými díly, zejména těmi dosud uchovávanými na zámcích Ostrov, Rastatt a Favorite, případně v Staatliche Kunsthalle Karlsruhe. V jednom případě se snad podařilo zaznamenat stavbu, jež není zachycena na obrazovém materiálu (Ovalhaus). Představené egodokumenty zase obohacují pohled o dobové vnímání návštěvníků, ze zahrady tak činí žitý prostor, v němž se odehrává společenský život, o němž nás zpravují. Texty představené v poslední části pak dokládají určité renomé zahrady v prostředí dobové naučné literatury, stejně jako vzpomínání na *slavnou zahradu* v cestovních průvodcích. Je tedy zřejmé, že spokojit se s použitím

⁵⁵ Anonym, *Der verläßlichste Führer in Karlsbad un dessen Umgebung*, [S.l.] 1846, S. 221–222.

⁵⁶ Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt. Elbogner Kreis*, Prag 1847, S. 96.

Obr. 9. Parková úprava zahrady, 1799. SOA Plzeň, Velkostatek Ostrov, inv. č. 960, M 141.

(byť bohatého) obrazového materiálu je zcela nedostatečné a bez písomnej evidence by naše poznání značně zaostávalo za potenciálem, který se zde nabízí. Prostor pro další bádání je zde stále obrovský, konečně i k bádenskému období existuje množství dosud málo nebo vůbec nevyužitých archiválií, zejména po smrti Sibylly Augusty. Zahrada a s ní související písomné prameny umožňují nejen nahlédnout do světa aristokratické reprezentace či do dějin všedního dne, ale ukazují se zde provázanost s dobovými kulturními, politickými a socioekonomickými trendy, včetně dosud opomíjené reflexe koloniální expanze v prostředí střeoevropské aristokracie.